
ÚVODNÍK

Adaptace jako výzva k dialogu

Téma filmové adaptace zažilo od konce minulého století značný rozmach. Po dlouhých desetiletích stagnace, kdy se zájem o relace mezi knihou a kinematografií pohyboval na okraji humanitních věd, se studium adaptace proměnilo k nepoznání. Strukturalistická či novokritická pečlivá čtení, otevřeně či skrytě trvající na mimořádnosti slovesného umění, vystřídal hledání odpovědi na otázky, jež vyplývaly z odlišných teoretických výzev. Adaptátoři v praxi narušovali navyklé představy autorství, ignorovali přetrvávající víru v nepřenositelnost obsahů a forem napříč médii a stávali se konkurencí literární vědě, neboť pro daleko větší publikum vykládali slovesné texty. Ukázalo se, že nezájem či přezíravý postoj ke zfilmovaným knihám byl dán také tím, že adaptace narušovala představu o jedinečnosti uměleckého díla, pohrávala si s populárními artefakty a v praxi nastolovala a problematizovala otázky spojené s fungováním kultury tím, že mísila vysoké a nízké. Implicitně kritický postoj tedy adaptace zaujímala k formalistickým preferencím již tím, že nově (někdy objektivně a jindy zase konfúzně) interpretovala své pre-texty. Humanitní vědci se přestali zajímat o adaptaci jako o hotový artefakt, předmět, který generuje „uzavřené světy“, a začali jej vnímat jako proces, v němž jsou starší obsahy dekodovány a přetvářeny pro nové publikum a který poukazuje na hlubší zákonitosti fungování kultury jako celku. Uvědomili si dále, že intermediální transpozice nemusejí být motivovány tvůrčí kreativitou či hravostí, ale také například penězi. Nástup digitálních médií a s ním související manipulace s obrazem a zvukem si posléze vynutily širší pohled na multiplikace textů, nekonečný proces kopírování, prepisování a modifikací různého druhu. Rámec vztahů mezi slovem a obrazy v pohybu badatelé překročili a soustředili se na operu, počítačové hry, komiks, amatérská videa veřejně dostupná ze serverů YouTube či Vimeo. Dnes již nepřekvapí, že v centrech takových debat stojí často literární vědci, kteří před několika

desítkami let pod vedením významných představitelů nové kritiky „pečlivě četli“ básně a prózy.

Bádání o literatuře ve filmu bylo samozřejmě přítomno i v českém prostředí. Připomeňme zde alespoň práce Marie Mravcové, která otevřela zájem o zfilmované knihy u nás. Obrat, o němž se dnes hovoří a píše, lze v českém prostředí nejlépe ilustrovat texty Petra Málka a Petra Mareše. Oba autoři již od počátku devadesátých let usilovali o zpřesnění odborného pojmosloví a kriticky se vyrovnávali s řadou problémů teorie adaptace. Z hlediska deskripce adaptovaných literárních děl lze za důležitý počín označit pečlivě zpracované kapitoly o literatuře ve filmu v *Dějínách české literatury 1945–1989*, jejichž autorem je Petr Mareš. Je zřejmé, že v českém prostředí bude napříště zapotřebí studium adaptací propojovat s metodologickými podněty intermediálních studií, jež se v současné době uplatňují zejména v pracích Alice Jedličkové či Stanislavy Fedrové, s inspirativními pracemi na poli filmu a vizuality (Lucie Česálková, Kateřina Svatoňová) či využívat závěrů neurovědeckých výzkumů pro vizuální studia (Ladislav Kesner).

Adaptační studia se dnes tedy věnují vztahům literatury a filmu jen částečně, šíří svého záběru zahrnují problémy vizuálních, mediálních, komunikačních a kulturních studií, zároveň ale můžeme pozorovat i přesahy k filozofii, politice, sociologii a ekonomii. Obrat k teoretické reflexi v angloamerickém prostředí českému prostředí rámcově představila monotematická čísla časopisů *Illuminace* (2010) a *Pandora* (2010), kde byly otištěny studie či kapitoly z dnes již klasických knih Thomase Leitcha, Kamilly Elliottové, Simone Murrayové a Timothyho Corrigan. Přítomné číslo *České literatury* se od nich odlišuje, neboť usiluje o nastolení dialogu mezi českou literární vědou a soudobými trendy v oblastech studia vztahu literatury a filmu, studia médií, kultury a komunikace. Nelze si nevsimnout, jak audiovizuální kultura formuje dnešní svět, jaké dopady má na recepci slovesného umění. Domníváme se, že studium adaptace, která využívá přirozených vlastností významů textů, otevírá před literárními vědci doposud neprávem opomíjené aspekty (autorství, kulturní a společenské tlaky, suverenitu estetického artefaktu, potenciál média, moc textu, složitý vztah mezi textem a recipientem, zažití, emoce).

Úvodní studie editora čísla si klade otázku, co vše nám dnes může přispět k tomu, abychom adaptaci lépe porozuměli. Vedle intertextuálních a intermediálních východisek navrhuje zkoumat další vlivy na proces vzniku adaptace, produkční zázemí jejího vzniku a autorství nového textu. Petr Málek si zvolil nelehký úkol, neboť se ve své studii „*Babička* Boženy Němcové: od idyly k elegii“ zabývá adaptacemi knihy, jež tvoří trvalou součást kánonu české literatury. Inspirován dekonstruktivně provokativním myšlením Kamilly Elliottové a dalších autorů ukazuje, jak adaptátoři interpretují toto klasické dílo v odlišných kontextech a jaké obrazy české kultury i způsoby „čtení klasiky“ nám nabízejí. Článek Petra Mareše „Vedlejší postavy, vedlejší motivy. K filmovým

adaptacím dvou románů Jana Otčenáška“ jasně pojmenovává vztahy, k nimž dochází mezi pretextem a novým textem, a zároveň zdůrazňuje potřebu uplatnit v dalších přístupech teorii komunikace. Své pojmy následně používá při analýze několika filmových přepisů *Občana Brycha*. Iniciátor řady setkání, autor mnoha významných studií, teoretik adaptace Thomas Leitch napsal pro *Českou literaturu* původní článek „Adaptační studia dnes a zítra“. Jeho článek je třeba chápat jako bilancování desetiletí, které uplynulo od publikování jeho mimořádně vlivné studie „Dvanáct omylů v současné teorii adaptace“. Leitchův text umožňuje českému čtenáři, aby se lépe zorientoval v dané oblasti a sledoval nejnovější proměny myšlení o adaptaci. Různá dilemata disciplíny i humanitních studií dokresluje rozhovor s Kamillou Elliottovou, která je dnes jednou z neoriginálnějších badatelek v dané oblasti. Její zájem postupně přesáhl otázky vztahu literatury a filmu, soustřeďuje se obzvláště na odlišné způsoby reprezentace (ve své poslední monografii *Portraiture and British Gothic Fiction* se zabývá vizuální identifikací) a navrhuje takové koncepty, jež se dotýkají humanitních disciplín v nejširším slova smyslu. Rozhovor „Podvrtná adaptace“ ukazuje, jak zkoumaný fenomén narušuje klidný spánek těch teoretiků, pro něž jsou východiskem jejich myšlení dogmata o deskriptivní estetice a kteří neopírají své úvahy o proměny mediálního světa a o dílčí kulturní artefakty a nadále opakují pravdy, jež jsou v prostředí poznamenaném poststrukturalismem a dekonstrukcí považovány za překonané.

Z četných debat na konferencích a diskuzních fórech, jež pořádá Asociace adaptačních studií, vyplynulo, že pro americké a britské kolegy může být podnětné setkávání s texty vycházejícími z odlišné metodologické tradice a kultury. Zatímco vědci v angloamerické oblasti dnes uchopují adaptaci především jako text, na němž lze ukázat problémy kultury a genderu, otištěné studie dokládají respekt k uměleckému dílu a jeho tvárnosti. V tom také spatřujeme jeden z hlavních podnětů, jimiž lze do celosvětové diskuze přispět. Zároveň si však klademe otázku, zda adaptační studia mohou pomoci české literární vědě, která je ve většině případů zahleděna do své mimořádné strukturalistické historie. Domníváme se, že by tomu tak být mohlo, neboť adaptační studia nepracují s imaginární vírou v dokonale promyšlené a univerzálně platné koncepty, nýbrž se zabývají stavem mediální kultury, která (ať chceme, nebo nechceme) spoludefinuje svět, v němž žijeme, a co je podstatnější, v němž budou žít generace nových literárních vědců. Adaptace ironicky sleduje, s jakou samozřejmostí nadále předáváme svým studentům strukturalistická dogmata, vytěšňujeme ta témata, která se užívaným metodám jakýmkoli způsobem vzpírají a akademizujeme literaturu. Nechceme-li, aby se pozice literární vědy mezi ostatními humanitními vědami oslabovala, může být užitečné vyslyšet výzvy k dialogu, které adaptační studia nabízejí.